

POE A. EDGÁR ELBESZÉLÉSEI.

II.

(Befejező közlemény.)

Poe logicája azonban nem állapodik meg e törvényszéki esetek, a titkos írások kutatásánál, hozzányúl bátran bármely hypothesishez s logicája vezető fonalán bámulatosan benyomúl az ismeretlenbe s pedig oly modorban, hogy az értelemnek imponál. Kutatásai körébe vonja, hogy mik lehetnek érzései az embernek, ki a halotti ágyon fekszik, majd a sírba teszik s teste keresztül megy a rothadás phasisain. Más-különbén is Poenak erős meggyőződése volt, mint már máshelyt kifejtők, hogy élet van a halál után is s a földi érzések, sőt érzelmek tovább is tulajdonaink maradnak az érzéki működésekkel együtt ugyanabban a testben. Látható, hogy Poe nem is töri magát valami sajátos és főkép különös elmélet kigondolásán s nem is maga a hypothesis a fő ; hanem a módszer, melylyel tovább fejti. Első tekintetre azt vélnők, hogy a halál utáni élet tüneteiről, a léleknek a testhez való viszonyáról szólva, küzdelmes és elmélkedő évek bölcselete szólal meg. Nem. Ő elfogadja a tényt, hogy élet van a halál után, e közhelyet veszi alapúl s csak az említett változtatást teszi hozzá. Monos meghal, Un a követi őt s találkoznak a sírban. Una tudni szeretné kedvesétől, mit érzett attól a perctől fogva, hogy meghalt? A gondolkozás és emlékezés ereje tüstént elszállott-e? Poe leírja Monos válaszát, mely szerint a lélek nem válik el a testtől, nem, hosszú idő mulva sem s érzéseinek és benyomásainak elbeszélése teszi e sírontúli elbeszélés tárgyát s ha az első, a kiinduló pontot valónak fogadjuk el, a többbit bámulatos következtetéssel vonja ki belőle.

Egy másik elbeszélésében, Eiros és Charmion-ban hasonló irányú fejtegetéssel foglalkozik, hogy minő lesz földünk vége?

Ebben is a legegyszerűbb alapra helyezkedik, arra az ismert tényre, hogy a levegő 21 rész oxygenből és 79 rész nitrogenből s

kevés szénsavból áll és hogy a földet 10—12 mértföldnyire borítja a légkör. Már most egy üstökös közelg a föld felé, mely hozzáütközik. E tény ismert, a csillagászok sokszor említették ily összeütközés lehetőségét. Ámde Poe szerint ez az üstökös nem szilárd, hanem finom állagú légnemű test s magja egy a legkönnyebb gázoknál is ritkább s finomabb gázból áll. Tehát nincs veszély az összeütközésben. De mi történik akkor, ha ez összeütközésnél az üstökös anyagának természeténél fogva az oxygen természetellenes arányban szaporodik meg s a nitrogén elvonatik? A legborzasztóbb elégés, mely mindent megemészt és mindent megsemmisít. Ez az alap, melyen e bámulatos elbeszélés egész tudományos komolysággal halad. Feltűnik az üstökös s a csillagászok előre meghatározzák az összeütközést, mit kezdetben kételylyel, gúnynyal fogadnak, de lassanként a végzetes bizonyosság ránehezül a kedélyekre. A föld minden pontjáról az üstököst nézik, mely lassan, de folyton, kétségtelenül nő és közeleg. De a tudósok mondása közhitre lel, hogy sem nem szilárd test, sem láng nem; tehát sem gyúléstól, sem összeütközéstől nem kell tartani. De e ritka és hőnélküli gáz csak fog valamilyen befolyással lenni? Minővel? Az optimisták szerint semminővel, s felhozzák, hogy Jupiter holdjai közt több üstökös haladt el, minden baj nélkül. A theologusok a biblia jóslataira hivatkozva, a föld elégését hirdetik; de nem lelnek hitelre szemben a tudománnyal. — A tudósok egész szenvedélylyel fognak a tanulmányhoz, hogy minő lesz a találkozás eredménye? Az éghajlat, a növényélet módosúl-e, vagy nem? Okoz-e majd valami borzasztó szerencsétlenséget a magnetismus, vagy nem? S míg e mellékes kérdések vitattatnak, az üstökös folyton közelg, nő s fénye folyton izesztóbb.

A közérzelem különösen nagyot változott, midőn az üstökös nagysága meghaladt minden más addig látott tüneményt. Ekkor a veszély bizonyossága általános lőn. Még egy nap telt el s már az üstökös hatása érezhető lett. A lélek szokatlan élénkségű, az egész növényzet addig ismeretlen gazdagságú lőn. Még egy nap telt el, — és ekkor már a fájdalom első érzése volt a jajgatás és az egyetemes borzalom rémitő hirnöke. E fájdalom a mell és a tüdők erőszakos összehúzódásában s a bőr tűrhetetlen szárazságában nyilatkozott. A tudósok megvizsgálták a levegőt s az eredmény borzasztó volt, t. i. az oxygen szaporodása mellett elenyészőben volt belőle a nitrogén.

„Kell-e rajzolnom, Charmion, - mond Eiros, — az emberiség ekkori korlátlan örültségét? Az üstökös anyagának ez átlátszósága, mely előbb reményt sugallt, volt most kétségbeesésünk egész keserősége. Érzékelhetetlen és gáznemű természetében világosan láttuk a végzet teljesülését. Azonban még egy nap mult el, — magával vivén a remény végső árnyékát is. A levegő gyors átalakulásában hőrögvé vergődünk. A vörös vér háborogva szökellt szűk csatornáiban. Dühös delirium vett erőt minden emberen; s karjaikat a fenyegető égnek meresztve, reszketve ordítottak. De a vész magva most már rajtunk volt; — még itt, az égben sem bírok remegés nélkül szólni róla. Rövid leszek, rövid, mint a vész maga. Egy pillanati idegenszerű, gyászos fény vetődött s hatott át mindent. Aztán, — borúljunk le Charmion a nagy Isten határtalan fensége előtt! — aztán egy kitörő, átható hang hallatszék, mintha Ó kiáltott volna s a környező légtömeg, a melyben éltünk, egyszerre roppant lánggá változott, a melynek csodálatos világosságára és pusztító hőségére nincs név még az angyalok nyelvében, a tiszta ismeret mennyében sem. Így lett mindennek vége!“

Hasonló élelemjűséggel fejtegeti a „Maelstromba szállás“ című elbeszélésében, hogy egy halász miként menekül meg e norvég tengeri örvényből csupán amaz észlelet által, hogy a cylinder (henger)-alakú testek jobban ellentállanak az örvényben az elnyeletésnek, mint a gömbalakú vagy szögletes testek. A halál bizonyossága visszaadja teljes hidegvérét s a mint az örvényben forog az árral, kezdi szemlélni, hogy mely tárgyakat nyél el az örvény leg-hamarább s e kíváncsisága nő a veszély nagyságával. Pl. így okoskodott: „Ez a fenyőtök bizonyosan az első lesz, mely a rémítő ugrást megteszi s eltűnik az örvénybe és nagy csalódással látta, hogy egy holland kalmárhajó töredéke előbb súlyedt el.“ — S midőn így többször csalódott, ama következtetésre jutott, melyet említünk, melyet már régi tapasztalatai is megerősítettek. Ugyanis a lofodi szigeteken számos oly tárgyat látott, melyeket a Maelstrom partra dobott s teljesen szét voltak ronsolva, el'euben olyanokat is, melyek épen maradtak. Ebből már akkor azt a következtetést vonta el, hogy csak a szétroncsolt törmelékeket nyelte el s zúzta össze az örvény, a többiek pedig fölkerültek újból belőle és pedig elnyeletésök és szétzúzatásuk előtt. Ezt a tapasztalati adatot összevetve a mos-

tani szemlélődésével, arra az eredményre jut, hogy: minél nagyobb a test, annál hamarabb zuhan az örvénybe; két hasonló nagyságú test közül a gömbalakút hamarabb nyel el az örvény, végre minden esetben a cylinder-alakú sülyed belé a leglassabban s így tehát hordók, árbóczok sat., melyek mellett az örvényben való körforgásában elhaladt, rövid időn már magasabban voltak mint ő, ki a bárkán volt s egy vizeshordóhoz kapaszkodva keringett az örvényben. Most már tisztában volt, mit kell tennie. Ha megmenekülhet, az csak a vizeshordó által történhetik. Ezt eloldván tehát, vele együtt a tengerbe dobtá magát s így fenn bírta magát tartani az örvényben addig, míg a vihar csillapúlt, az örvényzés megszűnt, s az ár kidobta a lofodi szigetek egyikére, hol halászokra talált. Ámde haja, mely egy nappal előbb még fekete volt, megfehéredett s vonásainak egész kifejezése meg volt változva. Az elbeszélés a maga hihetlenségében egy természettudományi törvényen alapszik s Archimedes „De incidentibus in Fluido“ 2-ik könyvéből merítette

Igy teszi egy másik elbeszélésének alapjául a mesmerismust, melyet mint mond, évek óta tanulmányozott s feltűnt neki, hogy a haldoklás állapotában még senkit sem magnetizáltak. Egy haldoklón teendő kísérlettel tehát megállapítandó volna, vajon ily állapotában van-e a betegben érzékenység a magnetizálás iránt? Másodsor: ha van, ez az állapot növeli vagy gyöngíti az érzékenységet, s végre: a mágnes-áram a halál beállását mily ideig akadályozhatja meg? Különösen az utóbbi pont érdekelte, mint legfontosabb. Keres tehát médiumot, kin ezt a kísérletet megtehetné s ilyenek találja egy Waldemár nevű, feltűnően sovány ismerősét, ki nagy idegességéről volt ismeretes, tehát már csak e miatt is a legalkalmasabb egyén, ki nagymérvű tüdővészben szenvedvén, tudta, hogy nemsokára meg fog halni. Ennek előadja tervét, ki nagy érdeklődést tanúsít, s megígéri, hogy 24 órával előbb, hogysem orvosai szerint halála bekövetkezőnek, neki ezt tudtúl adja s a kísérletnek magát aláveti. Ugy is történik s halála előtt kévéssel magnetizálja a haldoklót.

Minden lehetőség s valószínűség azt mondaná, hogy az eredmény semmi. A magnetizált haldokló meghal s vége. A költő logikája nem ide vezet. Majdnem elhíhető formában írja le, hogy a magnetizálás valóban megállította az útban levő halált, mi közben bárha a tagok kihültek, megmeredtek s a halál minden jelensége

mutatkozott a médiumon, mindazáltal ez mégsem volt halott. Ekkor hozzá lép és megpróbálja jobb karján a magnetizálás erejét s ime az, mi előbb sohasem történt, teljesen enged a befolyásnak. Beszél is hozzá s választ nyer: „Igen, még mind alszom, — haldoklom.“ Utóbb meg, midőn már minden jel a halálra mutat, a megújított kérdésre e választ adja: „Igen; — nem. — Aludtam és most — most halott vagyok.“ Így marad a halott 7 hónapon át folyton élőknek mutatkozva a magnetikus áram befolyása alatt s végre elhatározza, hogy a felköltést megkísérli s valóban többek jelenlétében megteszi a megfelelő érintéseket, mire egy pillanat alatt az egész test rothadva hull össze, mert hiszen a halott már 7 hó óta feküdt ott s testét csak a magnetikus áram tartotta össze.

A mesmerismussal több elbeszélésében is foglalkozik. Az ily hypothesisek körében folyton merészebb és merészebb témák foglalkoztatják s a mesmerismussal kapcsolatban írt egy metaphysikai elbeszélést is „*Mesmeric revelations*“ cím alatt. Poe szerint a magneticus álomban az illető csak kevéssé és ügyetlenül bírja használni külső szerveit, míg ellenben észre vesz különös éles látással oly dolgokat, melyek egyébként physikai szervei képességét meghaladják s szellemi erői túlfeszülnek s bámulatosan erősödnek. Ő egy Vankirk nevű egyént, ki phtisisben szenvedett, több hónapon át magnetizált s ez úton szenvedéseit enyhítette, s ez őt egyszer halálos ágyához hívta meg. Vankirk egész életében kételkedett a lélek halhatatlanságán, bárha ennek önálló létezéséről néha homályos sejtelmek voltak a nélkül, hogy ezek a meggyőződésig bírtak volna erősödni. Különösen sóvárogva e meggyőződésre, Cousint kezdi tanulmányozni, ámde meggyőződik, hogy ha az ember saját halhatatlanságáról értelmileg meg akar győződni, a tiszta elvonások erre nem elegek, melyek pedig mániáivá lettek az angol, francia és német moralistáknak. A meggyőződést tehát hiába kereste. Ellenben tapasztalta, hogy a magnetikus álomban az ez iránti bizonyítás módszere s maga a végeredmény egész világosan állott előtte, míg ébren csak az okozatot érezte, az okok eltűntek előle. Ebből azt következteti, hogy egy néhány jól irányzott kérdés, míg ő magnetikus álomban fekszik, egészen új világot deríthetne ama metaphysikai igazságokra, melyeket a philosophia meglehet kitalált, de rosszul fejtett ki és magyarázott meg korlátolt eszközei miatt. Ez hát az alap. Ha elfogadjuk

a költő ama meggyőződését, hogy ebben az állapotban a lélek valóban inkább bepillanthat az ismeretlenbe, következtetései kitünő logikával folynak arról, hogy minő viszonyban áll a test a lélekhöz, mi a léleknek mint erőnek lényege s mi az a felsőbb hatalom, Isten?

„Isten a kezdet,“ — mondja Vankirk az első kérdésre. — És pedig az Isten anyag, még pedig fokozatilag véve ama legfelső, mely egy, moleculák nélkül, — oszthatatlan, a legfinomabb lényegből álló. Ez hat át mindent s ez minden mozgás oka is, s így ő a lények összege egyben, ki önmaga. Ez a testetlen lényeg, mely a legfelsőbb anyag, ez egyszersmind az egyetemes lélek is, midőn nyugalomban van; mozgásában pedig teremtő erő. Az, a minek a neve gondolat, nem egyéb, mint ennek az anyagnak a mozgása, azaz a lélek maga. Ennél fogva a teremtett dolgok az Isten gondolatai, azaz az Isten részeinek egyénivé lételei. E szerint lelkünk, a mit így hívunk, az egyetemes lélek töredéke, mely a nélkül, hogy annak része lenni megszűnnék, megtestesül, egyéniesül egy időre. S épen e testiesülés korlátolt szerveket adván az isteni lényeg e töredékének, határt vet mindenhatóságának, mi a test nélkül elválhatatlan tulajdona volna. Tehát a testtől elkülönített lélek, az isten maga lenne, vagy egyesülne az Istennel. Már most az oszthatatlan anyag testiesült töredékének mozgása az ember gondolata, a mint az oszthatatlan anyag mozgása az Isten gondolata. Ámde az emberi lélek sohasem vetheti le a testet úgy, hogy Istenné lehessen, mert a teremtmények az Isten gondolatai s a gondolat természete, hogy visszavonhatatlan. Tehát a lélek sohasem lesz testetlen, de két féle test van: a kezdetleges s a tökéletes s a halál nem más, mint a fájdalmas átmenet egyikből a másikba. A jövő testiesülésünk tökéletes, bevégzett, halhatatlan. E bevégzett lét a legfőbb cél. Végre Vankirk kifejti, hogy a magnétikus álm hasonlít a halálhoz s pedig abban, hogy a földi test és szervek teljesen paralysáltatván, az emberi lélek a halál utáni állapotba lép s szerveitől megszabadulva lát és tapasztal, s így felfogása határtalan lesz, egyet kivéve — az isteni akaratot, azaz az oszthatatlan, egy anyag mozgásának természetét.

Ez a Poe eszmiemenete s nem az ő hibája, ha a kivonatból ki nem vehető átlátszó, tiszta, hideg és könnyed előadása, mely ki nem sikamlík s egyetlen félrelépést sem tevén, mindig felfogható. De épen

ezért itt is könnyen olvasmánya: nyomára juthatunk. Elméletének lényege könnyen felismerhető s legnagyobb részt megegyezik a Giordano Brunoéval és a Spinozáéval. Giordano körülbelől ugyanazt tanította az istenről, mint a mi Poe említett elbeszélésében foglaltatik. Giordano szerint is az isten és világegyetem egy és ugyanaz, ok és okozat egyszerre, de csak annyiban, hogy okozza ugyan a világegyetemet, de ez őt sem meg nem határozza, sem nem korlátozza. Az isten egyszerű és oszthatatlan, a világegyetem pedig az ő gondolata, — illetve értelmének folytonos mozgása, cselekvése. Mindez majdnem ugyanaz a pantheisticus felfogás, mit Poe mond költői álmaiban s talán ily műveiben a párbeszédés modor is Giordanoéra vall. Poe világosan hangsúlyozza, hogy a mozgás az értelem s nem a gondolat cselekvése. Mert a gondolat már maga mozgás, a minthogy minden létező az isteni értelem mozgása, azaz gondolata, s tehát az emberben is az isten lakik, az isten egy része az ember, a nélkül, hogy mégis valaha istenné válhatnék; mert hiszen a mi egyszer gondolva volt, az meg is marad s így az ember halála után is megmarad annak, a mi volt. Az az elve, hogy az isten a legfőbb állomány (substantia), bárha nem anyag s mégis az, — Spinozától eredtnek látszik, s módszerének egy része s logikájának terméshete szintén Spinoza tanulmányára vall. Ámde Spinozát csak a metaphysikai igazság lelkesítette, Poe logikája meg mindig képzelődése szolgálatában áll s az igazság rá nézve mellékes. A metaphysikai okoskodás egyik tulajdonsága és gyöngéje, hogy definitiókból indul és indulhat ki. Ismeretes a Spinoza definitióinak világossága és deductióinak szigorú logikája s az a mathematikai elv, melyet alkalmazott. Már most nézzük az ő III-dik sarkétételét: „Egy adott meghatározott okból szükségképen folyik az okozat; és viszont, ha nincs adva egy meghatározott ok, nem is folyhatik okozat,“ Vajon nem úgy hangzik-e ez, mint Poe elve az elbeszélésben? Általánosítsuk, terjesszük ki ezt bármely ismert tételre vagy valamely közkeletű igazságra, vonjuk ki belőle a végkövetkeztetést ama mathematikai módszer szerint s Poe elbeszéléseihez jutunk.

Poe bölcselmi elveinek rokonságát a pantheismussal még inkább mutatja az „Eureka vagy az anyagi és szellemi világegyetemről szóló essai“-je. Lássuk ennek végeredményeit, a mint önmaga összefoglalja:

„Az Idő Éjében volt oly korszak, midőn létezett egy örökkévaló Lény, -- mely a hasonló Lények teljesen végtelen számából állott, a kik a végetlen tér végetlen terét benépesítik. Nem volt s nincs is e Lény hatalmában, — épen úgy mint nincs a temagadéban, — kiterjeszteni és növelni positiv mennyiségben Lételésnek gyönyörét; hanem a mint hatalmadban áll kiterjeszteni vagy összevonni gyönyöreidet (a boldogság abszolút mennyisége mindig állandó maradván), épen így ehhez hasonló képesség volt az Isteni Lény tulajdona, a ki tehát Örökkévalóságát az összpontosított Énnék állandó változtatásában egy Önmagának majdnem végetlen kiömlesztésében tölti el. Az, a mit világegyetemnek mondasz, nem más, mint az ő lételésnek jelenlegi kiömlése. Ő most saját életét a tökéletlen gyönyörök végtelen számában érzi, tudja, — e lények pazar számának részleges és kínnal vegyült gyönyöreiben, kiket te az ő teremtményeinek hívsz, de a kik valósággal csak Önönmagának számtalan individualisatiói (egyénisülései). Minden teremtménye, mind, a kiket te érzőknek mondasz, valamint azok, melyektől megtagadod az életet abból az egyszerű okból, mert nem bírod ezt az életet működéseiben felfogni, — mind e teremtmények bírják többé-kevésbé élénken a képességet, hogy a fájdalmat vagy a gyönyört mutassák; — de érzelmeik általános mennyisége épen ama Gyönyör egészét teszi, mely az isteni Lény tulajdona, midőn Önmagában van központosítva. Minden teremtményei egyszersmind többé-kevésbé tudatos Értelmiségek; először tudatával bírnak önmaguk azonosságáról; másodsor halvány sejtelmek útján tudatával vannak a szóban forgó Isteni Lénnyel való azonosságukról, — azonosságukról az Istennel. Gondold el, hogy e két fajta öntudat közül az első fokozatosan halványul s a második erősödik az évszázak hosszú során, melyeknek le kell folyniok, mielőtt ez egyéni Értelmiségek myriádjai elmúlnak és összeömlenek — egy időben a ragyogó csillagokkal — Egyetlen legfelsőbbe. Képzeld el, hogy az egyéni azonosság érzései az egyetemes öntudatba merülnek el, — hogy pl. az Ember, észrevehetetlen fokozatokon megszűnvn érezni, hogy ő Ember, eljut e győzelmes és hatalmas korszak végén oda, hogy felismeri a saját létében a Jehováét. E pillanatban, el ne feledd, minden Élet, — hogy minden az Élet, — az Élet az Életben, a legkisebb a legnagyobbban és minden az Isten lelkében van.“

Ez tehát nem más, mint pantheismus, majdnem Giordano vagy még inkább Spinoza értelmében. Mennyiben tanulmányozta Spinozát, alig meghatározható; de műveiben több helyt említi, Giordano nevének nyomát nem találtam. Pantheismusa költői álláspontját tekintve, egészen természetes. Ugyanis költői szemmel tekintve a mindenséget, s mindazt, mi a philosophia végkérdéseit teszi, alig lehet a pantheismusnál természetesebb megoldásra jutni. Talán minden költő a maga szemlélődéseiben pantheista. Midőn felkiáltunk, mint Giordano s előtte és utána annyi ezren, hogy „Est Deus in nobis“ (Isten lakik mibennünk), mindannyiszor egész öntudatlanul azt fejezzük ki, hogy Istennel egyek vagyunk s a különbség csak fokbeli, de nem lényegbeli. Isten tehát a világegyetemben feloszlott lényeg (substantia), s tehát csak egyetlen szellem van, az Isten, mely egy a világegyetemmel s tehát szellem és anyag egyben. Jól emlékszem, hogy midőn ifjú szívvel és lélekkel legelőször okoskodtam s próbáltam a létet elképzelni, öntudatlanul, vagy talán a legtermészetesebben, a pantheismus alapelveiben állapodtam meg. Egy idősebb ismerősöm hallván e fejtegetéseket, mondá, hogy ezek a pantheismushoz hasonlítanak s utóbb bámúlva olvastam Spinoza csodálatos fejtegetéseiben — valamint azóta is legtermészetesebbnek találom a költők műveiben.

Ámde Poe intuitióknak hiszi elveit s azt gondolja, hogy a mi a költői szív természetes ösztöne, ez nála revelatioszerű. Ez vezeti az inductio és deductio lenézésére. De aztán ő nem is naiv szemlélődő; ő költő és tudós akar lenni egyszerre s büszke meggyőződése volt, hogy megtalálta a világegyetem nyitját, midőn a pantheistikus alapelveit kiegészítette Cartesiusnak a keringésről szóló elméletével; a Laplace-éval a naprendszer előállításáról s a Newton-féle nehézkedési elmélettel. Az alaptétel tehát a pantheismusé. Az isten az őss egység, egyszerre szellem és anyag, vagyis az anyag a maga legtisztább, legtökéletesebb állagában, az Egyszerűség maga. Már most ebből az Egységből lett a Sokság. Hogyan? Az isteni akarat működése folytán ez az egység emanálta magából többször, de bizonyos határon belől és pedig sugárszerűen a végtelen mennyiségű atomot, melyek utóbb, a kidobás megszűnte után a minden cselekvést követő reactio folytán ismét az egység felé törekedtek s törekednek ma is. Ez az egyesülésre törekvő erő a nehézkedés, gravitatio. Hogy ez azonnal nem történt meg, ezt az anyag természetévé!

együtt járó másik ellenható elv okozza, s ez a villamosság, mely mindenütt fellép az atomok érintkezésénél. E szerint a világegyetemet jelenleg két elv uralja: a nehézkedés, helyesebben vonzás és a villamosság, helyesebben taszítás. És mivel mi az anyagot csak a vonzás és taszítás elvéből ismerjük, s ránk nézt másként nem létezik, azt mondhatjuk, hogy az anyag a vonzás és taszítás. E két elv okozza az atomok csoportosulását s így a naprendszerek előállítását, melyek folyton az ős, egyszerű, mindeneken felül álló s központot tevő egység felé törnek, s ez valamikor, mert a vonzás elve az erősebb, meg is fog történni. Ekkor a létező világegyetem egy egységbe ömlik újra össze. Ez teljesen matematikai folyamat. Ekkor létrejön újra a végső, az egyetlen egység s az anyag emígy az újraegyesülésben betölti célját, nem is lesz hát, nem lehet többé anyag, nem lesz többé sem a nehézkedés, sem a taszítás elve, melyek egyedül teszik létezővé az anyagot s tehát anyag lesz anyag nélkül. vagyis nemanyag, s így egy lesz az Egységgel, azaz magára nézve a nem-léttel s marad csak az Isten. Ámde itt nem lehet megállapodni.

Természetesen az isteni akarat egy más emanatiót teremthet. De sőt „Isten, az anyagi és szellemi Isten a dolgok jelen állapotában nem is létezik, csak a világegyetem szétomolt anyagában és szellemében; s csakis ez anyag és szellem összeömlése tudná a tisztább szellemi és egyéni Istent létrehozni.“ Ehhez még csak egyet teszünk: mert Poe a világegyetemet gömbalakúnak s tehát végesnek gondolja, azt „képzeli“, hogy a világegyetemek egész végetlen sora létezik, talán hasonlók, talán különbözők a mienktől. De mivel eredetők különböző a mienktől, nem vonzanak minket, nem vonzzuk mi őket és semmi kölcsönhatás köztök nincs. „Mindenik külön és önállóan létezik, saját és külön Istenének ölében.“

Az elmondottakból világos, hogy Poe rendszere igen könnyen bírálható meg akar a physikai és csillagászi ismeretek, akár a pantheismus szempontjából. Sajátságos vegyülék ez s a legesodálatosabb tulajdona mindenestre a Poenak e fejtegetésekben vetett erős hite, úgy hogy talán erre a könyvre talál minden más közt a — gondolom — Lewes kitűnő mondása, hogy minden okoskodásban, a meny nyiben az az emberi szív őszinte vallomása, mindig benne van az igazságnak egy része.

Poe mindenesetre rendületlenül hitt a saját elméletében, ámde ő nem igen bírt eclecticusnál több lenni s bármily logikus formájának látszik előadása, az még sem tekinthető egyébnek, mint a pantheistikus világnézetnek a physikai és csillagászati, nem elég alapos ismeretek összevegyítésénél, néha összezavarásánál, s így közelebről tekintve, teljesen idegen elemeket olvaszt össze. A pantheismusnak materialistikus alakot akart adni s innen az ő, a primordialis és egyszerű anyag felfogása, melyet néha Istennel egynek, máskor különbözőnek tart. Rendszerének éppen ezért csak látszólagos következetessége van, mit erős logikája és ügyes nyelvezete ad neki, ámde éppen tanulmányai elégtelensége vezette arra, hogy sok mindentínnen s nemcsak első forrásokból merítsen, s hogy különböző, egymással ellentétes világnézetek adalékait akarja összeolvasztani. Woodberry azt állítja, hogy az anyag létrejöttéről való tana Boscovichtól (1758—59) van véve, melyet Faraday 1844-ben ismét felelevenített s Amerikába is útát talált. Ő abban a meggyőződésben élt, hogy észbeli ereje universalis, az hát a tudományban is. Az tény, hogy képessége akár az ontologiai rendszerek tanulmányára, akár a kor matematikai, physikai s csillagászati ismereteire alkalmas lett volna, de tanulmányai nem voltak elég mélyek s így műve inkább a fantastikus, mint rendszeres valami benyomását teszi. — Woodberry azt állítja, hogy ismereteit csakis másodrangú művekből merítette, minő pl. dr. Nichol „Architecture of the Heavens“ (Az ég építménye), vagy aztán Comte „Philosophie positive“-je némely fejezeteinek általánosításából. Azonban, nézetünk mégis az, hogy e művével sem érdemelte meg némely honfia túlságos lerészését, s így éppen Woodberry-ét sem,¹⁾ mely természetesen annál nagyobb volt, minél erősebb meggyőződéssel hirdette műve értékét. Az „Eureká“-hoz tartozó addendák elküldésekor azt írta egy ismerősének: „A mi a felolvasást illeti, arra nézve nyugodt vagyok, — mert ha ön valamikor foglalkozott ily tárgyakkal, el fogja ismerni nézőpontjaim újságát és fontosságát. A mit előadtam, a maga idejében át fogja alakítani a physikai és meta-physikai tudomány terét.“²⁾

Ugyane felfogás van tovább fejtve „The Power of Words“ (A szók hatalma) című elbeszélésében is, hozzákapcsolván azt a

¹⁾ Edgar A. Poe. 300 l.

²⁾ Ugyanott 301.

physikai elméletet, hogy a mint egyetlen gondolat sem vezethet el, miként előbbi művében kifejté, ép úgy nincs egyetlen mozgás sem, mely át ne rezgène a mindenségén s ne volna végtelen hatású. Ezek a mozgások valóban új teremtéseket hoznak létre, u. n. másodlagos teremtett dolgokat, melyek hát nem közvetlenül erednék Istentől, — csak közvetve; mert hiszen az „igazi philosophia“ már rég megtanított rá, hogy minden mozgás forrása a gondolat — és minden gondolat forrása az Isten. De ugyane logikával a szó maga is mozgás s tehát teremtő hatású. A mint Oinos és Agathos, a kiknek párbeszédében van mindez, elhaladnak egy gyönyörű csillag mellett, melynek virágai tündéri álmoknak, míg vulkánjai a háborgó szív szenvedélyeinek látszanak, Agathos könnyezni kezd. Miért? — kérdi Oinos. Mert ezek valóban álmok és szenvedélyek. „Ezt a különös csillagot — már három évszáz telt el azóta — magam valék, ki összekulcsolt kezekkel és könnyes szemekkel, forrón szeretett kedvesem lábainál, — létre hoztam néhány szenvedélyes mondással. Tündöklő virágai a legrágább álmok, mik nem valósultak s erőszakos vulkánjai a legháborgóbb s a legmegsértettebb szenvedélyek, melyek valaha szívben laktak.“

Ez elbeszélésekben egyszerre áll előttünk a Poe erős, korlátlan képzelme, mely egy szigorún következetes és teljesen észszerűnek látszó logikai erő kíséretében jelen meg. Csak az első alap, mi elfogadást igényel, a többi önkényt foly belőle, következetesen és merészen s a nélkül, hogy ködös vagy rejtett nagy szavakkal ingerelné a képzelődést, vagy valahol homályba s értetlenségbe burkolná azt, a mit mondani akar.

Amaz elméletek közül, melyek Poe képzelődésére hatottak, kiválik a metempsychosis tana is. Úgy látszik, hogy saját jegyzete szerint Mercier „L'an deux mille quatre cent quarant“ című munkájából és D'Israeli egy mondásából indult ki, mely szerint „nincs rendszer egy sem oly egyszerű s mely kevésbé ellenkeznék az értelemmel.“ Erről szól a Magyarországon szereplő Metzengerstein és az „Elbeszélés a Ragged Mountainsból.“ Egyik sem jelentékenyebb. Főlig tudományos alapú, főlig kiképzelt történeteit pedig részben szintén olvasmányaiból merítette s így kivált útirajzait. Így Herschel népszerű értekezése alapjáú, mely Amerikában abban az időben jelent meg csak, írta regényes útazását a holdba „Hans

Pfáal" cím alatt. Az a fogás azonban, mi utóbb számos regénynek adott alapot s így a Verne-félcéknek, hogy tudományos tényeken alapúljon a költött mese, akkor még új volt. Úti rajza is nem egy van ugyane modorban. Legnagyobb regénye „The narrative of Arthur Gordon Pym, of Nantucket“ szintén egy csodás úti rajz a déli sarktengeren s bárha Marryat és Cooper stíljében nagyon elterjedtek voltak akkor már az ily regények, ő egyiknek modorát sem utánozta. A regényt épen amaz érdeklődés alkalmából írta, hogy a közfigyelem a déli sarktengerre volt irányozva, egy, a kormány által tervezett expeditio miatt, mely egyébként nagyrészt Morell egy könyvéből van merítve: „Narrative of Four Voyages to the south Seas and Pacific 1822 -- 1831.“ De aztán a rettentő és borzalmas jelenetek egész sora az ő találmánya. A halál minden neme a maga legrettentőbb és legborzalmasabb formájában tárul elének. Csak műve végén lép elének a költő a maga különös geniusával a Tsalal-sziget képzelt tájrajzaival, honnan utóbb Pym és társa a déli sarknak vetődnek, hol a borzalmas táj rajza a legmagasabbra csigázza a képzeletet s minden változata a tájnak bámulatos határozottsággal és eredetiséggel van rajzolva. Hasonló képelt tájrajz és bolyongás az oceán ismeretlen részein „A palaczkban talált kézirat“, a melyben az oceán nagyszerű képei hasonló élénkséggel vannak rajzolva.

Poe különben is a tájrajzokban nagy mester volt. Látszólag bámulatos könnyűséggel és a legnagyobb hatást keltve varázsolja szemünk elé tájképeit. Elbeszélései tekintélyes részében különben is a párbeszéd alig szerepel. Leírás leírásra jön, tájképre tájkép, helyrajzra helyrajz bámulatos színekkel és effectussal. S a mi rajzaiban a legcsodásabb is, az élethűséget a csalódásig hordja magán. Nemcsak említett elbeszéléseiben, másokban is nagyszerű, csodás, komor, derült, mosolytlehelő tájak váltják fel egymást rendkívül gazdagságban. Néha az előadás monoton hangja, búskomor színe, melancholikus árnyalata, már teljesen belehelyez a környezetbe, az ideális vagy természetfölötti tájba. Csak „Eleonora“ című beszélyét kell erre nézve olvasni, hogy érezzük a rajzban a táj egész csodáját, finomságát és légiességét, hol a gyermekszeretők bolyongnak az árnyat nem ismerő vidéken. Szinte idézni szeretnők, hogy mintegy tovább idézzünk e tiszta, nemes képzelődés teremtetete, naiv rajznál,

melyben a költő teljes művészettel veti elének a képzelt világot érzéki képekben. De aztán Eleonora meghal. Minő változás, mely a csillagvirágok elhaltával, a zöld fűszőnyeg elhalványulásával, a rubint virágú asphodellek elmúltával a vidékre borúl s helyöket a szomorú violák foglalják el, hasonlók az örök könnyharmatot hullató szemekhez. A szerelem, mely megszépíté a tájat, a kedves elhaltával mindent pusztának lát s a költő a táj symbolistikus rajzában festi a lélek megváltozott hangulatát.

Poe utóbb külön tájrajzokat is írt, minők „The Domain of Arnheim“ s az ennek függelékéül tekintett „Landor's Cottage“, melyek az előbbiekkal együtt Poe elbeszélései közt önálló csoportot tesznek s e tájképrajzokban Poe kedélyének légysága, mely egyik alaptulajdona, egész finomságában és korlátlanságában nyilatkozik. De legtisztábban ez a „The Domaine of Arnheim“-ban jelentkezik. Mindenütt a legtisztább, a legragyogóbb színek, melyek mennyi ünnepei a nemes aesthetikai érzésnek. Szemléletei oly pompásak s oly határtalan teljességűek, hogy bárha csak leírás, e mű Poe képzelődésének legelső termékeivel egyrangú. De egyszersmind e képzelő erő sokoldalúságáról és erejéről tanúskodik az, ha szembe állítjuk „Az Usher-ház bukása“ komor, rémes rajzával, vagy „Ulaume“ szellemjárt erdőt és mocsárt rejtő tájképével. Egyszersmind pszichologiai bepillantást engednek Poe lelkébe, hogy mily szenvedélyesen ragaszkodott a széphez. Midőn Philadelphiában egy gyarló bérházban, a szerkesztőség újsághalmái mögé temetkezik, „Eleonora“ édes idylljében, „A tündér sziget“-ének nyugodt bájában s „A reggelben a Wissahiccon“ mereng szépségre szomjazó tekintetével s majd, midőn élete még nagyobb nyomorba süllyed, élete végén írja az „Arnheim uradalmá“-t s a „Landor laká“-t, mintha nyomorában e képek rajzában lelte volna meg a szépség enyhét és gyönyörét.

Tudományos olvasmányainak érdekes eredménye egy pár u. n. „irodalmi kacsa“ is, melyeket csak röviden említünk meg. A „The Ballon Hoax“ („Léghajózási tréfa“) mint valódi tény jelent meg akkoriban a „New-York Sun“ című folyóiratban a kormányozható léghajóról s óriási feltűnést keltett. Egy másikban „Von Kempelen and his discovery“ (Kempelen és fölfedezése) az aranykészítés titkának fölfedezéséről hasonló leírást ad s épen a californiai

aranyláz idejében jelenvén meg, az előbbinél is nagyobb zajt ütött. Az előbbire egy, a Herschell fiának tulajdonított Amerikában 1835-ben megjelent „Le decouverts dans la lune“ című munka adott alkalmat s oly hírhedtté lett, hogy Arago a francia Institute ülésében kénytelen volt e műről kijelenteni, hogy visszaélés történt Herschell nevével. Más olvasmányai az inquisitőről, az álhalálról s kivált a korai eltemetésről, úgy látszik, Buchan Vilmos „Domestic Medicine“ című munkája s egyéb művek alapján mesterséges poklok alkotására vezette, melyekben a kín, a physikai gyötrellem írtózatossá, részletezősöket és logikájok miatt csak annál rettentőbb képei vannak rajzolva oly nyugodt hangon, oly hideg stylben, mely az egészet annál rémitőbbé teszi. A borzalmas különben is egyik főeleme költészetének s elbeszélései java része ilyen gyötrelmek, kínok, hallucinációk rajzából áll. Minő pontossággal színezi pl. „A kút és az ingá“-ban az inquisitio börtöneinek kiszámított kínzását, vagy másutt az élve eltemetettek helyzetét s annyira azonosítja magát hőseivel, hogy rendszeren első személyben beszél. S valljuk meg, legkitűnőbb elbeszélései éppen ezek. Ő maga egy Lowellhez írt levelében 1844-ben azt írja: „Legjobb elbeszéléseim „Ligeia“, a „Gold Bug“ (Arany cserebogár), „A Morgue-utcai gyilkosságok“, „Az Usher-ház bukása“, „Az áruló szív“, „A fekete macska“, „William Wilson“, „A Maelström-be szállás“, „Az elsikkasztott levél.“ Ez utóbbit a legjobbnak tartja a „következtető“ elbeszélései között. Ebből látható, hogy a költő az észbeli, logikai számításra alapuló elbeszélésein kívül, legtöbbször tartja a romantikus álomképeket s a monomaniacus, vagy rögeszmében szenvedők, vagy a lelkiismeret kínzó fúriái által gyötörték rajzával foglalkozókat.

Poe egyik elbeszélésében mintegy philosophiáját adja az emberi gonoszszágnak. Szerinte a gonoszágra az embernek természeti hajlama van. Van az emberben valami titkos erő, miről a modern philosophia nem akar tudni, s pedig e névtelen erő, ez ősi hajlam nélkül az emberi tettek egész halmaza marad megfejtetlenül. E tettek csak azért vonzóak, mert gonoszok és veszélyesek, oly vonzóak, mint az örvény. Ez ősi, ellenállhatatlan erő a romlottság démona, s ez teszi az embert egyszerre gyilkossá, rablóvá, hóhérrá és öngyilkossá; mert, teszi hozzá némi ördögi humorral, az a lehetetlenség, hogy ily tettek kellő rugóját meglegljük, okvetetlen a sátán létező-

sére vezetne, ha nem tudnók, hogy Isten a gazemberek bűneit néha a világrrend megalkotására használja fel. Poe hát e szerint a rosszra való hajlamot az ember veleszületett természetének véli s ez a rögeszme az örültség egyik fajává fejlődhetik ki a körülmények kedvező melegágyában. Poe a bűntudat küzdelmeit több elbeszélésében rajzolja, minők: „A tömeg embere“, „A bűn demona“, melyben egyszersmind fentebbi elméletét is adja. Ezek közül a leghíresebb William Wilson“, „A fekete macska“, „Az áruló szív“, mely utóbbi többször le van magyarra is fordítva. „William Wilson“ alapeszméje azon a régi képzelődésen alapszik, hogy az embernek van egy alter-egoja, mely mintegy a megtestesült lelkiismeret s folyton az ember nyomában jár s rossz tetteit megakadályozza. Ilyen alter-ego-ja van Wilsonnak is, mint Zoroasternek, ki saját phantomát pillantotta meg egyszer kertjében. E phantom addig üldözi, a míg egyszer végzetes dühében megöli, s ekkor aztán ez, oly hangon, hogy azt hihette volna, hogy ő maga beszélt, így szólt: „Te győztél s én meghalok. De mostantól fogva te is halott vagy, — halott a világnak, az égnek s a reménynek. Bennem te léteztél, — s most lásd halálomban, lásd e képben, mely a tiéd, hogy mily tökéletesen gyilkoltad meg önnönmagadat.“ Ez az elbeszélés annál is érdekesebb, mert elején az iskolai életet saját tapasztalatai alapján rajzolja; de a tartalom egyébként egészen képzeleti.

„A fekete macska“ épen azt tárgyalja, hogy a bűnös hajlam miként fejlődik ki a látszat ellenére is. Ennek hőse, ki maga beszéli el sorsát, jó, szelid ember s különösen szereti az állatokat, míg végre a szesz miatt megromlott agyában maniacus gyűlölet ébred fekete macskája iránt s kiszúrja egyik szemét. A lelkiismeret nem hagyja többé nyugodni s gyűlölete az állat iránt még bensőbbé lesz, az örültség egy fajává, míg megöli. Kénytelen ezt tenni. Uralkodni nem bír magán. De a szerencsétlen macska emléke rém gyanánt üldözi s azt hiszi, hogy egy más macskát kell szereznie, mely iránt kegyetlenségét gyöngédséggel rója le. T lál is egyet, megveszi, az szívesen megy vele. De másnap bámúlva veszi észre, hogy az is vak. Gyűlölete megint felébred annál is inkább, mert a macska szereti őt s ellenszenvét nem látszik észrevenni. Végre egy nap a pinczébe menvén, a körül te settenkedő macska miatt megbotlik s dühében agyon akarja ütni; de felesége közbelép s a balta őt találja. Ekkor,

hogy gyakosságát eltitkolja, elfalazza a holttestet a pincze falában, s elhatározza, hogy a macskát megöli; de az örökre eltűnik a háztól. A törvényszolgák is megjelennek, hogy neje hollétét felkutassák s ő vakmerő biztossággal a pinczébe is leviszi őket, sőt ráút a befalazott helyre s ekkor egy kezdetben szakadozott és fátylozott nyívás hallatszott a falból, hasonló a gyermeknyöszörgéshez, mely nem-sokára nyújtott, hangos és folytonos nyávogássá változott, — röviden: tévedésből a macskát is neje testével együtt befalazta az üregbe.

Az „Áruló szív“-ben már monomániává lesz a lelki harc. Ez Poe rajzai közül a legremekebbek, de a legborzasztóbbak egyike. Az alig pár száz sornyi elbeszélés esodálatos étettelje és kivitele egyaránt bámulatos, majdnem démoni. Maga az örült nő rajza, ki megöl egy öreget, mert üveges szeme ingerli s ki roppant eszélyesnek és józannak tartja magát; — bámulatosan sikerült. Elejétől fogva egy perczig sem lankad az elbeszélés folyama. Az örült nő a legkiszámítóbbszszszerűséggel a halottat a padló deszkái alá rejti. Azután a törvényszolgák megjelenése, a gyilkos örületes bátorsága, a mint székét épen oda teszi, hol a halott nyugszik s aztán fecseg s kedélyesen társalog, mi alatt halk hangokat hall, mintha zsebórát vattába rejtettek volna el s borzalmas hallucinációjában ez mind hangosabb, hangosabb lesz, míg végre nem tudja többé hallgattni, inkább bármit eltűr, mint e hangot, s felkiált: „Nyomorúltak! — Megvallom a tettet! — Tépjétek fel e deszkákat! itt, itt! — ez az ő szörnyű szívének dobbanása!“ — mindez a legkövetkezetesebb fokozatban készíti elő és emeli ki a véghatást.

Csak röviden említjük meg, hogy „A tömeg embere“ egy lélektani rajz egy bűnöséről, ki mint egy Ahasverus, csak a nagy embertömegben érzi tűrhetón magát s lelke furiái csak itt leljenek némi enyhületet.

Egy más csoport Poe elbeszéléseiből még tisztábban szól csupán az ő költői álmairól vagy problémáiról. A tárgy néha teljesen elvont vagy földöntúli, mysticus vagy fantasticus, s minden esetben képzéleti. Míg életében inkább a logikai okoskodást bemutató elbeszélései voltak népszerűek, halála után, talán mert amazoknak kitűnő utánzóik akadtak bonyolultabb cselekvényekkel, talán a kizáróbban művészi cél miatt, ezek tartják fen nevének leginkább költeményein kívül. Ezekben szerepel az ő egyik fő alakja, kit valami rej-

tett belső baj emészt s magát narcoticumok élvezetére adva, elavúlt könyveken mereng egy-egy ó és komor butorzatú szobában, a hol vele valami borzalmas történik. A hőst vagy főszereplőket — rendszeren egy férfit és nőt — kik első unokatestvérek, gonosz képzelődések gyöttrik, rögeszmékben szenvednek, epilepticusok, vagy tüdőbajosok, egyiket vagy másikat élve temetik el, s fölkél napok múlva borzasztó kínok után sírjából s rémítő jelenéseket okoz. A költő módja aztán az, hogy pontosan leírja a betegség physical tüneteit, hajszárla elemzi az érzéseket bizonyos pregnans körülmények között; pl. a félbabonás hitet a lélekvándorlásban, az öröklés tüneteit, melyek azt okozzák, hogy az örökös helyettesíti az elhaltat nemcsak szellemileg, hanem physicalag is, vagy részletezi a narcoticumok hatását a lélekre. E mellett fölhasznál minden fogást a kellő hatás előidézésére, már a legelső szótól kezdve. A beszélgetés majdnem teljes kizárásával, csupán az elbeszélés és leírás folytonos fokozásával, a gyors, szinte türelmetlen s mégis a leggondosabb részletezéssel a cselekvény hatását, a catastropha borzalmasságát a legnagyobb számítással és logicával készíti elő. Ezekben épúgy kiválik elemző mint constructiv ereje, s erős képzelődése, az idegeket izgató hatások iránti érzeke, a fantasticus izgalmakban kéjelgő természete mellett, az elbeszélés egész külön, sajátos fajtát teremtette meg.

Korábbi művei közül e nemben „Berenice“ válik ki, melyben a monomamia által gyötört hős elhalt unokatestvére és jegyese fogait húzza ki, mert ezek miatt nem bir nyugodni. Vagy Morellában a leány teljesen hasonló anyjához mindenben s midőn ez is meghal, az előbbit az apa és férj hiában keresi a koporsóban. A két lény egy és ugyanaz volt. Vagy a szörnyű boszút festi az „Amontillados hordó“ s a „Hop Frog“ cziműekben; rémes jeleneteket a „Pestis-király“ s „A vörös halál álarca“ cziműekben, stb.

Legkitünőbb elbeszélései azonban, melyek egyszersmind geniusa romanticus és fantasticus elemeit legmagasabb formában tüntetik fel, a „Ligeia“ és „Az Usher-ház bukása“, melyeket 30 éves korában írt. Érdekes, hogy mindkettőben egy másik elbeszélése témáját ismétli. Ligeiában a Morelláét s „Az Usher-ház“ban a „Berenice“-jét, de bennök ugyanazt az alapeszmét finomabban, hatalmasabb és elementárisabb erővel dolgozta föl. Viszont, a mint mindenütt észrevehető, Poe nemcsak elbeszél valamit, de célja

egyszersmind kifejteni valamely eszmét, ehhez képest ezekben az előbbi elbeszéléseké, mint általában későbbi műveiben mind, az eszme tisztábban domborodik ki. Ligeiát ő maga legfinomabb s egy álom által sugallt elbeszélésének mondja s bár témája Morelláéval egy; de ifjúkori lelkesedés nyomait mutatja. „Al Aaraf“ cz. költői elbeszélésében az éji szél lehelletére figyelvén, az egyetemes természet harmóniájából teremt eszmét egy tündéri teremtménynek gondolja:

„Ligeia, Ligeia, szép kedvesem!“

Most a szellő lehelletét s a természet zenéjét egy nő alakjában testesíté meg; de benne nincsenek földi tulajdonok. Vágyai, gondolatái, képességei egy szelleméi inkább s leírhatatlan szemeinek sugara. csillama, nyugalma látományszerű. Ő Poe álmainak alakja, az az Eidolon, melynek hatalma volt rajta; a légies istennő, a melybe hitt; s lerajzolta, mert bírta a képességet, hogy leírja azt, a mit képzelődése megpillantott. „Kijelentvén »Ligeia« által a lélek csodás hatalmát, ennek akarata győzelmében a halál felett s szerelmének örökévalóságában, — mond Woodberry — Poe ábrándozása valódi elemében mozgott, egy oly világ szabadságában, a minőt ő óhajtott volna. E történetre rápazarolta minden poétai kitaláló és írói ügyességét s végre tökéletessé tett egy kitűnően kigondolt művet s a saját fogalma szerint oly hibátlanul alkotta meg, a mint csak rá emberi erő képes.“

Általában a legnagyobb művészettel olvasztotta össze benne a a legendaszerűt a valósággal, az érzékelhetőt a fantasticussal s érzékinfelülivel, míg minden az egyetlen, a végrehajtásban egyesül s a fokozat a való világból a képzeletibe oly finom átmenetett mutat hogy a hihetetlen a logicusnak és valószínűnek természetességével hat, mint a melyhez az elme már hozzászokott.

Ligeiához hasonló tökéletességű a kidolgozásban „Az Usher ház bukása“. Megfinomítva a Berenice már ismert alapeszméje van benne feldolgozva s Poe egyik tulajdona, a véghatás egysége, ebben még jobban kitűnik, mint Ligeiában. A művészi alkotás benne, emberileg tekintve tökéletes s az írói erő nagy győzelme az az egység, melybe minden alkalmazott rész csodálatosan egybeolvad. A felhasznált részek úgy illenek össze, mint valami finom mozaik darabjai a közös alapon vagy mint ugyanegy zenethéma változatai, melyek mind egyetlen kép vagy egyetlen hatás kiemelését célozzák.

Előbb a komor tájkép mesteri rajza, melyen Poe az Usher-lak felé közelg, a maga meglepő színhangulataival; a lak képe s az Usherek, kik emelték és lakták; a tulajdonos, Usher Rodrigo kinézése, szokásai, ideges ingerlékenysége, mely sok évszázadon át öröklött tulajdona a családnak; halálhoz közelgő, ismeretlen bajban sanyló nővére, Madleine, — mindez, mond Woodberry, „hasonló egy elbeszélő és folyton növekedő erőhöz, mely valamely ismeretlen pont felé törekszik.“ Mikor aztán az elbeszélés a rémes éjjeli catastrophához ér, ebben minden összpontosul s a borzalmas és nagyszerű végben egyesül az élve eltemetett nővér megjelenése, Usher Rodrigo halála s az egész ház, melytől az Usher-név elválhatatlan volt, rájuk omlik s maga alá temeti őket a komor tóba, mely sok évszázadon át oly félelmesen tükrözte képét. „Sohasem volt még, mond Woodberry, a teljes pusztulás, az absolut és feltartóztatlan romlás benyomása erőteljesebben rajzolva; ha a ház megmaradna, nem látszanék az Usher-ház bukása teljesnek.“ S valóban a költő már kezdettől úgy rajzolja, hogy a sötét lak és a család között valami belső kapocs van, együtt léteznek s együtt buknak el.

A hatás előkészítésének e mesteri intézésében fekszik Poe művészetének legjelentékenyebb ereje s ő az elbeszélést épen ilyek által tette oly művészetté Amerikában, minő az előtt nem volt. Fel fog tűnni azonban, hogy sem eddig nem láttunk, sem valóban nincs, talán Eleonorát leszámítva, egyetlen elbeszélésében sem szó földi szerelemről. Mintha ezt az érzést egyedül költeményei számára tartotta volna fön. Érdekes volt volna mindenesetre látni, hogy az erős logics, ki annyi realitással tudta földfeletti ábrándjait, fantasticus álmait valószínűkké tenni, e legerősebb s legemberibb szenvedélyt, miként rajzolta volna. Ellenben van sok oly beszélése és tárgya, melyekről nem szóltunk.

Épen azért, mert Poet részben az amerikai élet haszonraéhezett materialismusa is hajtotta az álmok világába; s tehát épen mert elégedetlen volt s a genie mindig az, satyra gyakran és sok elbeszélésében van, caricatura szintén; viszont elégedetlensége hazája viszonyaival nem egyszer világlik ki s némely megjegyzése maró gúnyt mutat. „A népnek nincs mit tennie a törvényekkel, mond egy helyt, csakhogy nekik engedelmeskedjék.“ Máshelyt hazája democratismusára czélozva: „A népnek orra képzelődése s ez az az orr,

melynél fogva mindig könnyű lesz vezetni.“ Szintén hasonlóan volt a tudománnyal. „A könyvek roppant szaporodása, mond, az ismeret minden ágaiiban: e kor átkainak egyik legfőbbje! Mert ez egyik legkomolyabb akadálya a pozitív ismeretek szerzésének.“ És csak „Egy mumiával való rövid beszélgetése“-t kell olvasni, hogy egész kiterjedtségében tapasztaljuk korunk öntelt haladása elleni gúnyját. „Mind den bizonyosság csak az álmokban van,“ mond Poe. Mily jellemző e felkiáltás a gyakorlati Amerikában élő írótól, a hol azóta épen olyan költők jutottak nagy hírre, kik csak épen arról tartják méltónak írni, a mit látnak.

Nem terjeszkedhetvén ki társadalmi és politikai nézeteire, melyek műveiben nagy számban vannak elszórva, csak egy helyet idéziünk még a socialismusról: „A világot jelenleg a philosophok egy új sectája nyugtalanítja, de kik még nincsenek mint secta elismerve s tehát még nem vettek föl nevet. Ezek a minden elavultságnak hívói (t. i. hirdetői, hogy minden túlélte magát). Ennek nyugaton főpapja Charles Fourier, — keleten Horace Greely; és ők nagy papok a legjobb hiszembben. A secta egyetlen kapcsa a hiszékenység; nevezzük örültségnek s ne beszéljünk róla többet. Kérjük meg egyiköket, miért hiszi ezt vagy azt, s ha lelkiismeretes, (a tudatlanok rendesen azok), hasonlót fog felelni Talleyrandhoz, midőn kérdezték, hogy miért hisz a Bibliában: „Hiszek benne, szólt, először, mert Autun püspöke vagyok s másodsor, mert épen semmit sem értek belőle.“ Az, mit e philosophok bizonyítéknak neveznek, oly mód, hogy tagadják a mi van, s bizonyítják, a mi nincs“

Visszatérve elbeszéléseire, Poe e nemben csak két hosszabb munkát írt, az Arthur Gordon Pymet és az Eurekát. Egyik sem legsikerültebb műve, a mint a hosszú költői művet, az egységes hatás hijával levén, jónak ő nem is tartotta. A rövid novella volt hát kedvelt műfaja. A képzelődés e műfajban fejezheti ki szerinte, nem ugyan a legbecsesebb kincseit, mert ezek a költeményei, hanem a legkülönösebbeket, legöbbit s legváltozatosabbat. Előnye a regény fölött a hatás egysége s nagyobb hatást tehet a lélekre, mint a megszakított s egyéb benyomások miatt elmosódott terjedt olvasmány. Ehhez képest még az igen rövid elbeszélés is, mi szintén hiba, jobb, mint az igen hosszú. Az ügyes művész aztán nem bízza magát a

véletlenre, hanem terve készen levén s az elérendő hatással tisztába jövéen, a legalkalmasabb eszközöket választja meg céljára. Ha az első szó nem készíti már elő a véghatást, a mű el van hibázva. S az alkotásban egyetlen szónak sem szabad elsikamlania, mely egyenesen vagy közvetve ne a cél előkészítésére munkálna. Sőt egy ponton a novella a költemény fölött is áll. A költés tudniillik nem nélkülözheti a rhythmust a szépség eszméjének kifejtésére, mi pedig legfőbb célja. De a rhythmus művészete legyőzhetetlen akadályokat vet a részletezés aprólékossága elé, mely pedig szükséges az igazság kifejtésére. Már pedig az igazság lehet célja az elbeszélésnek, minek kikutatására legjobb eszköz az okoskodás s tehát ez legjobb eszköz a novella megalkotására is. Ezért hozzáférhetőbb s többféle a hatás, melyet elérhetünk novellával. E mellett a novellista többféle hangárnyalatot használhat, a nyelv többféle változait: az okoskodót, satiricust, humoristicust, melyek a tiszta szépség eszméjével nem férnek meg; míg ellenben az, ki elbeszélésben tiszta költői célt tűz ki, okvetetlen elmarad a versköltőtől, mert nélküli annak nagy eszközét: a rhythmust. Ily prózában írt költeménye is van egy néhány.

Poe ez elmélethez képest nagyon rövid, gyakran csak pár lapnyi elbeszéléseket írt*) s hozzájuk a legváltozatosabb hangszíneket használta, bárha különös előszeretettel a melancholicust, kivált egy pár prózában írt költeményében s aztán azt a két tulajdont, melylyel elbeszélései egy kötetét maga jellemezte, a grotesk — és arabesk — modort. A stylus gondosságát és aprólékos finomságát ezek már majdnem magokban foglalják; de angol ismertetői általában is kiemelik nyelvének csodálatos báját, zenéjét s azt a legnagyobb költői tulajdont, hogy pár sorral azonnal bevonja a lelket a kellő hangulatba, mely megfogatva, nem tud menekedni olykor a legbizarrabb hatástól sem. Az ő elbeszélései a legvilágosabb példák, melyekből elméletét elvonta, vagy megfordítva, csodálatos illusztrációi elméletének. Legalább legjobb elbeszéléseiben a hozzájuk kötött ideált megvalósította s elmélete és gyakorlata egymást egyaránt jelentékenynyé és örökemlékezetűvé fogják tenni.

Ferenczi Zoltán.

1) Összes elbeszéléseinek száma 69.